EDVİYE

(bk. ECZACILIK).

EF'ÂL-i İBÂD

(أفعال العباد)

İnsanın irade hürriyetini ve sorumluluğunu belirlemek amacıyla üzerinde durulan ve "kulların fiilleri" anlamına gelen kelâm terimi

(bk. FİİL).

EF'ÂL-i MÜKELLEFÎN

(أفعال المكلّفين)

Dinen yükümlü sayılan insanların davranışları ve bunlarla ilgili hükümler anlamında fıkıh terimi.

Sözlükte "mükelleflerin fiilleri" anlamına gelir. Dinî (şer'î) hükmün tarifinde Şâfiî ekolüne bağlı kelâmcı usulcüler şâri' (Allah) ile onun hitabı olan nas arasındaki, Hanefî usulcüler nas ile mükellefin fiili arasındaki bağlantıyı esas aldıklarından birinci gruptaki usulcüler şer'î hükmü "Allah'ın talep, tahyîr ve vaz' bakımından mükelleflerin fiillerine ilişkin hitabı" olarak, Hanefî usulcüler ise "bu hitabın neticesi" olarak tanımlar (bk. HÜKÜM). Usulcülerin çoğunluğu îcab (vâcip kılma), tahrîm (haram kılma) işlemine şer'î hüküm derken Hanefîler'in farz, vâcip, mekruh gibi mükelleflerin fiillerinin sıfatına şer'î - teklifî hüküm demeleri bu sebepledir. Ancak bu ikinci adlandırmada hükme konu olan şeye (mahkûmün fîh) mecazen hüküm denmektedir. Fıkıh kitaplarında "ef'âl-i mükellefîn" tabirinin teklifî hükümlerle (el-ahkâmü't-teklîfiyye) aynı anlamda kullanılması bu gelişimin sonucudur.

Usulcülerin çoğunluğu teklifî hükmü şâriin hitabına nisbet ederek îcab, nedb, ibâha, kerâhe ve tahrîm şeklinde beş kısma ayırırken Hanefîler bunu mükellefin fiiline nisbetle farz, vâcip, mendup, mubah, tenzîhen mekruh, tahrîmen mekruh ve haram şeklinde yedi kısma ayırarak incelerler. Bu kavramlar aynı zamanda ef'âl-i mükellefînin de ana bölümlerini oluşturur.

Vâcip, fakihlerin çoğunluğuna göre farz ile eş anlamlıdır. Hanefîler kati delille sabit olan hükme farz, zannî delille sabit olana vâcip diyerek ikili bir ayırım yapmakta iseler de farz gibi vâcibin de kesin olarak yapılması gerektiği hususunda ötekilerle görüş birliği içindedirler. Vâcibi "amelî farz" diye adlandırmaları da bundan dolayıdır. Bu ayırımın en önemli sonucu itikadî alanda kendini gösterir. Farz, bir anlamda dinin kati delillerle sabit olmuş emir ve yasaklarının genel adı olduğu ve inkârının kişiyi küfre düşüreceği, vâcibi inkâr etmenin ise tekfir sebebi sayılmayacağı ifade edilmiştir. Bununla birlikte bu ayırımın fürûa da yansıyan etkilerini görmek mümkündür (bk. DELİL; FARZ; VÂCİP). Çoğunluğun haram ve mekruh şeklindeki ikili ayırımını Hanefîler'in haram, tahrîmen mekruh ve tenzîhen mekruh şeklinde üçlü ayırıma tâbi tutması da yine benzeri bir mülâhazaya dayanır. İmam Muhammed'in tahrîmen mekruhu haram hükmünde sayması hariç tutulursa Hanefîler bu ayırımla, hükmün dayandığı delilin kati - zannî oluşunu ve itikadî yönden de derece farkını belirtmeyi hedef alırlar. Bu sebepledir ki haramın inkârı tekfir sebebi sayılmışken iki nevi mekruhun inkârına böyle bir sonuç bağlanmamıştır (bk. MEKRUH). Bundan dolayı Hanefîler, teklifî hükümlerle ilgili olarak ulemânın çoğunluğunun benimsediği beşli taksimi yediye çıkararak haram ve farz kavramlarını daha net hale getirmişlerdir. Öte yandan, arada yakın ilişki olmakla birlikte, hem şer'î hükmün alt bölümü olan rükün, sebep, şart, mâni' gibi vaz'î hükümler, hem de teklifî hükmün sıhhat, fesad, butlân, nefâz, lüzum gibi hukukî (dünyevî) yönleri, ilk bakışta ef'âl-i mükellefîn kapsamının kısmen dışında görünmektedir. Ancak bu durum, fıkıh kitaplarının özellikle "ibâdât" bölümünde, yukarıda söz konusu edilen ayırımlara sünnet-müstehap gibi yeni ayırımlar, müfsid gibi yeni bölümler ilâve edilerek veya farz, mekruh, haram gibi kavramların kapsamı genişletilerek telâfi edilmeye çalışılmış, giderek ef'âl-i mükellefîn terimi mükelleflerin muhatap oldukları bütün amelî hükümleri ifade eden geniş bir kapsam kazanmıştır. Şer'î hükümler bir başka açıdan azîmet ve ruhsat şeklinde ikiye ayrılır. Azîmet, ârizî hallere bağlı olmaksızın başta konulan aslî hükümleri, ruhsat da birtakım zaruret ve güçlükler sebebiyle azîmeti terketme imkânı veren ve yalnız söz konusu ârizî durumla sınırlı kalan hafifletilmiş hükmü ifade eder (bk. AZÎMET; RUHSAT).

BİBLİYOGRAFYA :

Tehânevî, *Keşşâf*, I, 379; Ebü'l-Hüseyin el-Basrî, *el-Mu'temed*, I, 363 vd.; Gazzâlî, *el-Müstaṣfâ*, I, 65; Sadrüşşerîa, *et-Tavżîḥ*, I, 10; II, 122-126; Sübkî, *Cem'u'l-cevâmi'*, I, 123-124; Teftâzânî, *et-Telvîḥ 'ale't-Tavżîḥ* (et-Tavzîh içinde), I, 11; II, 122-126; Ebû Saîd el-Hâdimî, *Menâfi'u'd-deḳā'iḳ*, İstanbul 1303, I, 258 vd.; Şevkânî, *İrşâdü'l-fuḥûl*, s. 6; M. Seyyid Bey, *Uṣûl-i Fıkıh*, İstanbul 1333, I, 76-79; Mehmed Zihni Efendi, *Ni'met-i İslâm*, İstanbul 1320, s. 4-13; Ahmed Hamdi Akseki, *İslâm Dini* (Ankara 1933), Ankara 1976, s. 107; Muhammed Sellâm Medkûr, *Mebâḥişü'l-ḥükm 'inde'l-uṣûliyyîn*, Kahire 1359, s. 55-67; Muhammed el-Hudarî, *Uṣûlü'l-fıḳh*, Kahire 1389/1969, s. 33-34; Muhammed Ebü'l-Feth el-Beyânûnî, *el-Ḥükmü't-teklîfî fi'ş-şerî'ati'l-İslâmiyye*, Dımaşk 1390/1970, s. 25-73; Saîd Ali Muhammed el-Humeyrî, *el-Ḥükmü'l-vaḍ'î 'inde'l-uṣûliyyîn*, Mekke 1405/1984, s. 34, 42; Fahrettin Atar, *Fıkıh Usûlü*, İstanbul 1988, s. 113-130; Nevzat Ayasbeyoğlu, "Ef'al-i Mükellefîn", *İslâm*, sy. 3, Ankara 1956, s. 15-16; sy. 4 (1956), s. 8-9; sy. 5 (1956), s. 7-10; sy. 6 (1956), s. 27-28; sy. 7 (1956), s. 26; sy. 9 (1957), s. 22-23.

SALİM ÖĞÜT

EFDAL b. BEDR el-CEMÂLÎ

(الأفضل بن بدر الجمالى)

Ebü'l-Kāsım Şâhinşâh el-Melikü'l-Efdal b. Emîri'l-cüyûş Bedr el-Cemâlî (ö. 515/1121)

Fâtımîler'in meşhur vezir ve kumandanlarından.

458'de (1066) Akkâ'da doğdu. Babası Bedr el-Cemâlî, Fâtımî Halifesi Müstansır-Billâh'ın Ermeni asıllı vezir ve kumandanı idi. Efdal 482'den (1089) itibaren babasının yanında devlet işleriyle ilgilenmiş ve dirayetli bir idareci olarak kendini göstermiştir. Bedr el-Cemâlî'nin 487 (1094) yılında ölümünden sonra onun vasiyeti üzerine ve ordunun desteğiyle Müstansır-Billâh tarafından vezir tayin edildi. Bu göreve getirildikten birkaç ay sonra halife vefat edince Efdal, onun veliaht olan büyük oğlu Nizâr'ın yerine daha rahat bir şekilde nüfuzu altına alabileceği küçük oğlu Ahmed'i Müsta'lî-Billâh lakabıyla halife ilân etti (1094). Bunun üzerine meşhur Bâtınî lideri Hasan Sabbâh'ın desteklediği Nizâr sadık taraftarlarıyla beraber İskenderiye'ye kaçtı ve burada halife ilân edildi. Nizâr Kahire üzerine yürüyerek başşehri ele geçirmek istiyordu; ancak Efdal derhal Nizâr'a karşı harekete geçti (Muharrem 488/Ocak 1095). İlk karşılaşmada mağlûp olarak geri çekilmek zorunda kaldıy-